

UOT:327

Nigar ƏSGƏROVA
Azərbaycan Dillər Universiteti
t.ü.f.d. baş müəllim
asgarova.n@gmail.com

**“ŞƏRQ TƏRƏFDAŞLIĞI” PROQRAMI ÇƏRÇİVƏSİNDƏ AVROPA
İTTİFAQININ AZƏRBAYCANDA ENERJİ TƏHLÜKƏSİZLİYİ
MƏSƏLƏSİ**

**THE ISSUE OF ENERGY SECURITY OF EUROPEAN UNION IN
AZERBAIJAN WITHIN “EASTERN PARTNERSHIP” PROGRAM**

**ВОПРОС ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА АЗЕРБАЙДЖАНЕ В РАМКАХ
ПРОГРАММЫ «ВОСТОЧНОЕ ПАРТНЕРСТВО»**

Xülasə: Məqalədə Avropa İttifaqının Cənubi Qafqazda, xüsusilə də Azərbaycanda enerji təhlükəsizliyi siyasətindən bəhs edilir. Al və Azərbaycan arasında əlaqələrin tarixi inkişafı xronoloji şəkildə məqalədə araşdırılmışdır. Şərq tərəfdaşlığı layihəsinin ideyası, onun inkişafı və tətbiq mexanizmləri məqalədə təhlil olunur. Müəllif layihə çərçivəsinə dörd əməkdaşlıq platforması haqqında məlumat verir, bu platformalardan biri də məhz Avropa İttifaqının Azərbaycanda enerji təhlükəsizliyi məsələsindən bəhs edir. Boru kəməri layihələri, onların reallaşması və gələcək inkişaf perspektivləri araşdırmanın əsasını təşkil edir. Bundan əlavə, Dağlıq Qarabağ probleminin həlli istiqamətində Avropa İttifaqının nümayiş etdirdiyi ikili standart və göstərdiyi laqeyidlik, Azərbaycan ordusu və bütünlükdə xalqının şanlı qələbəsi, regional nizamda dəyişiklik, enerji nəqlində gələcək perspektivlər məqalədə geniş şəkildə işıqlandırılmışdır.

Açar sözlər: Avropa İttifaqı, Şərq Tərəfdaşlıq layihəsi, Azərbaycan, Cənubi Qafqaz, Qarabağ.

Abstarct: The article deals with the energy security policy of the European Union in the South Caucasus, mainly in Azerbaijan. The historical development of relations between the EU and Azerbaijan is chronologically investigated in the article. The idea of the Eastern partnership project, its development and implementation mechanism are analyzed in the article. The author emphases four platforms for cooperation within the project, one

of which deals with the energy security of the EU in Azerbaijan. The importance of pipeline projects, its realization and further development forms the corestone of investigation. Besides, the double standards and apathy demonstrated by the EU in resolving the Nagorny Karabakh problem, the glorious victory of Azerbaijani army and whole nation in Karabakh war, shift in regional order, further perspectives in energy transportation are enlightened in the article.

Keywords: European Union, Eastern Partnership, Azerbaijan, Southern Caucasus, Karabakh.

Резюме: Статья посвящена политике энергетической безопасности Европейского Союза на Южном Кавказе, в основном в Азербайджане. В статье хронологически исследовано историческое развитие отношений между ЕС и Азербайджаном. В статье анализируется идея проекта «Восточное партнерство», его разработка и реализация. Автор выделяет четыре платформы для сотрудничества в рамках проекта, одна из которых посвящена энергетической безопасности ЕС в Азербайджане. Кроме того, в статье освещаются трубопроводный проекты, его реализация и возможная роль ЕС в решении проблемы Нагорного Карабаха.

Ключевые слова: Европейский Союз, Восточное партнерство, Азербайджан, Южный Кавказ, Карабах.

Cənubi Qafqazın lider dövləti olan Azərbaycan Respublikasının Avropa və Asiya qitələrinin kəsişməsində yerləşməsi ona mühüm geosiyasi mövqə qazandırmışdır. Regionun həm ərazi, həm də əhali baxımından ən böyük ölkəsi olan Azərbaycanı fərqli edən xüsusiyyəti onun digər Cənubi Qafqaz ölkələri müqayisədə güclü iqtisadiyyata və zəngin karbohidrogen ehtiyatlarına malik olmasıdır. 1991-ci ildə Sovet İttifaqının dağılması ilə Azərbaycan da daxil olmaqla on beş ölkə müstəqilliyini bərpa edir. Tədrisən ölkədə iqtisadiyyatın hərtərəfli dinamik inkişafı başlayır. İqtisadiyyatın inkişafı isə bilavasitə Xəzər dəniz hövzəsində Azərbaycan Respublikasının öz sektorlarında sahib olduğu zəngin karbohidrogen ehtiyatları ilə bağlı olmuş və bu istər neft, istərsə də qeyri-neft sektorunun inkişafına zəmin yaratmışdır. Bundan əlavə Azərbaycan Avrasiya regionundan Qərbə, xüsusilə də Avropaya təhlükəsiz enerji daşınmasında tranzit rolunu da oynamaqdadır.

Bu gün Azərbaycan həm regional, həm də beynəlxalq səviyyədə müstəqil və balanslaşdırılmış siyasət yeridir. Avropa İttifaqı (Aİ) ən mühüm beynəlxalq aktorlardan biri kimi dünyada davamlı əməkdaşlıq üçün qlobal və regional münasibətlərin qurulmasında maraqlıdır. 1920-1991-ci illər ərzində ölkəmizin müstəqillinin Sovet İttifaqı tərkibində məhdudlaşdırılması

səbəbindən Aİ və Azərbaycan arasında əməkdaşlıq heç də ittifaqının yaranacağı illərə səykəlmir. Belə ki, Aİ üçün Azərbaycan "bağlı qapı" idi və ümumiyyətlə Qərbi Cənubi Qafqaz haqqında ətrafı məlumatlara sahib deyildi. Öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra zəngin karbohidrogen ehtiyatına malik olan Azərbaycan Aİ üçün hər zaman enerji təhlükəsizliyinin təmini baxımından önəmli ölkəyə çevrildi.

Hazırda Azərbaycan Avropa Qonşuluq siyasəti, Şərq Tərəfdaşlığı proqramının bir hissəsi və Avropa Şurasının üzvüdür. 1992-ci ildən etibarən Aİ Azərbaycanda ən önəmli xarici donor və investor kimi qarşımıza çıxır [3].

Avropa tərəfdaşlıq planının əsasını cənub və şərq qonşularının ayrılması fikri təşkil edirdi: "Cənubda Avropanın qonşuları, Şərqdə isə avropalı qonşular". "Avropalı qonşular, müəyyən mənada, Avropa ilə mədəni və tarixi dəyərləri paylaşdılar. Şərq tərəfdaşlığı proqramının təşəbbüsü İsveçin dəstəyi ilə "Avropada qonşuluq" münasibətlərini daha da dərinləşdirmək və inkişaf etdirmək məqsədi ilə 2008-ci ilin may ayının 26-da Polşa Respublikası tərəfindən irəli sürülmüşdür [7]. Şərqi Avropa ölkələri deyəndə Ukrayna, Moldova, Belarus və Cənubi Qafqaz ölkələri- Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan nəzərdə tutulur.

Aİ-nin yeni regional təşəbbüsünün əsası 2009-cu ilin may ayının 7-də Praqa sammitində qoyulmuşdu. Bu, əsasən, Azərbaycan, Belarusiya, Gürcüstan, Moldova, Ukrayna və Ermənistan olmaqla altı post-Sovet ölkələrinə şamil olunurdu. Əsas məqsəd Aİ və əməkdaş ölkələr arasında ikitərəfli və regional səviyyədə inteqrasiyanı gücləndirmək idi. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, Aİ altı post-Sovet ölkəsinin təşkilat qəbulu məsələsinə nəzərdə tutmur.

Sammitdə imzalanmış deklarasiyada, əsasən, dörd tematik platformada əməkdaşlıq nəzərdə tutulmuş:

1. Demokratiya, daha yaxşı idarəetmə və sabitlik (dövlət qulluğunda islahatlar, anti-korrupsiya, məhkəmə və polis orqanları sahəsində əməkdaşlıq, mətbuatın azadlığı və s.);
2. Azad ticarət zonasının yaradılması da daxil olmaqla Aİ ilə müəyyən sahələrdə iqtisadi siyasəti, iqtisadi inteqrasiya və konvergensiya- yəni müəyyən məsələlərdə ortaq nöqtə tapma üzrə yaxınlıq qurmaq;
3. Enerji təhlükəsizliyi məsələsi (Şərq tərəfdaşlığı ölkələrində enerji siyasəti, Aİ təcrübəsi və qanunları əsasında hüquqi qərarların ümumiləşdirilməsi, bərpa olunan enerji resurslarının inkişafı);
4. İnsanlar arasında əlaqələrin inkişafı (viza rejiminin liberallaşması, qanunsuz miqrasiyaya qarşı birgə mübarizə, mədəni sahələrdə əməkdaşlıq). [5]

Məqalədə, əsasən, enerji sahəsində əməkdaşlıqdan bəhs ediləcəkdir. Təsədüfii deyil ki, bu deklarasiya çərçivəsində də əsas diqqət məhz enerji sahəsində əməkdaşlığa verilmişdir.

Enerji təhlükəsizliyi dövlətin enerji müstəqilliyi, onun subyekti və ya yerləşdiyi regional vəziyyəti və siyasi problemləri ilə əlaqələndirilir. Azərbaycanın da daxil olduğu enerji istehsal edən dövlətlərdə dayanıqlı inkişaf və sabitlik enerji təhlükəsizliyinin təmini baxımından çox önəmlidir. Əlverişli coğrafi mövqeyi və sahib olduğu enerji ehtiyatları Azərbaycanı Aİ tərəfindən reallaşdırılan Qara-Xəzər dənizi regionları üçün nəzərdə tutulmuş enerji proqramlarının fəal iştirakçısına çevirmişdir.

Öz yeni sərhədlərini qorumaq arzusu və daha yaxşı inkişafı üçün Aİ "qonşu" ölkələrinin Avropa standartlarına yaxınlaşdırmaq və "qonşuluq" üçün bir sıra proqramlar işləyib hazırladı. Bu proqramların əsas məqsədi fərqli istiqamətlərdə əməkdaşlığı inkişaf etdirmək və həmçinin birliyin digər ölkələri ilə münasibətləri nizama salmaq idi. Bu proqramlardan biri altı post-Sovet ölkəsi üçün nəzərdə tutulmuş və regional proqram olan "Şərq tərəfdaşlığı" idi. Proqram şərq ölkələrinin (Azərbaycan, Ermənistan, Gürcüstan, Ukrayna, Belarusiya, Moldova) və Cənub ölkələri (Əlcəzair, Misir, İsrail, İordaniya, Liviya, Mərakeş, Fələstin muxtariyyəti, Suriya və Tunis) Avropa İttifaqına qonşuluq siyasətini nəzərdə tuturdu.

Məhdud neft və qaz rezervlərinə malik olan Aİ üçün enerji təhlükəsizliyi məsələsi hər zaman böyük önəm kəsb etmişdir. Belə ki, öz iqtisadi qabiliyyətini artırmaq və inkişaf etdirmək üçün Aİ fərqli mənbələrdən olan geniş miqyaslı enerji tədarükləri və sabit qiymət cədvəlini qorunmalıdır. Enerji təhlükəsizliyi məsələsi Azərbaycan üçün də önəm daşıyır. Bu sahədə fərqli siyasi, iqtisadi, hərbi və texnoloji cəhətlər, alıcıya neft və qazın ötürülməsi və çatdırılması riskinin minimuma endirilməsi tələb edən ölkə iqtisadi resurs istiqamətləri baxımından da əhəmiyyət kəsb edir.

Enerji sektorunda Aİ-Azərbaycan əlaqələri çox inkişaf etmişdir. Bu sahədə Şərq tərəfdaşlığı proqramı önəmli rol oynamışdır. Mütəxəssislərin fikrincə Azərbaycan əlverişli coğrafi mövqeyə, geoloji ehtiyatlara və mühüm geosiyasi mövqeyə malik olması Aİ üçün bizim ölkənin əhəmiyyətini artırır. Xəzər dənizinin zəngin enerji ehtiyatları Aİ-nin burada xüsusi maraqlarının öndədən müəyyənləşdirmək və Azərbaycanla neft və qaz sahəsində əlaqələri intensivləşdirmək imkanı yaratmışdır. 2004-cü ildən etibarən Aİ regional enerji layihələrində fəal iştirak etmişdir. Aİ, Xəzər dəniz hövzəsi ölkələri və onların qonşuları arasında enerji əməkdaşlığına dair beynəlxalq konfrans 13 noyabr 2004-cü ildə Bakıda keçirilmişdir. Konfransın nəticəsində Qara-Xəzər dənizi region və Aİ arasında "Bakı Təşəbbüsü" adlı sənəd imzalanmışdır. Bu əməkdaşlıq özlündə enerji siyasəti, ticarət, tranzit və ətraf mühit sahəsində ümumi yanaşmanı ehtiva edir. [11]

"Bakı Təşəbbüsü"ndən sonra 2007-ci ilin aprel ayında Avropa Komissiyası yeni regional "Qara dəniz sinerji" təşəbbüsünü irəli sürdü. Bu təşəbbüs

büs Bolqarıstan, Yunanıstan, Türkiyə, Moldova, Rumıniya, Ukrayna, Azərbaycan, Ermənistan və Gürcüstana şamil edilirdi. Aİ üçün Qara dəniz Xəzərin Azərbaycan sektorundan enerji ehtiyatlarının daşınması üçün mühüm tranzit zona idi. Rusiyalı ekspertlərin fikrincə Azərbaycan, Mərkəzi Asiya, İranın enerji ehtiyatlarının, eləcə də Azərbaycanın nəqliyyat yolunun üstündə yerləşən Gürcüstanın coğrafi mövqeyi gənc Cənubi Qafqaz dövləti olan Azərbaycanın Qara dənizə birbaşa çıxışları olmasa da bu layihə üçün önəmini izah edir. Ümumilikdə, Aİ Cənubi Qafqazda enerji siyasəti Azərbaycanın neft və qazın həm istehsalçı, həm də tranzit ölkə kimi potensialını inkişaf etdirir. Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyev və Avropa Komissiyasının rəhbəri Xose Manuel Barrosonun 2011-ci il yanvar ayının 13-də imzaladıkları Cənub Qaz korridorunu vasitəsilə Avropaya Şah Dəniz 2 qazının çatdırılmasına dair birgə deklorasiya Avropa ölkələri üçün bu layihənin önəmini sübut etdi. Enerji sabitliyini qorumaq üçün onlar Rusiya və Yaxın Şərqdən enerji asılılığını azaltmaq üçün yolla axtarırdılar [9].

Qeyd etmək lazımdır ki, Şahdəniz qazı 1999-cu ildə kəşf olunmuş və müəyyən olunmuş qaz ehtiyatı 1,2 trilyon m³ təşkil edir. Bu amil Azərbaycana hər il 16 milyard qaz ixrac etməyə imkan yaradır. Bu faktı baxmayaraq, Norveç və Rusiya ilə müqayisədə bu çox kiçik göstəricidir və onlarla rəqabət apara bilməz. Çox da faydalı hesab edilməyən TRANS-Xəzər qaz boru xətti olan "Nabuko"dan imtina edərək Avropa 2012-ci ilin May ayında klassik "Nabuko" layihəsinin qısaldılmış versiyası olan "Nabuko Qərb" adlı yeni qaz layihəsi təqdim etdi. Yeni Nabuko Qərb qaz layihəsi Azərbaycan qazı üçün tələbləri artırdı. Layihə Türkiyənin Bolqarıstanı olan sərhəddindən Avstriyanın Baumgarten şəhərinə kimi 1300 km-lik boru xəttinin inşasını nəzərdə tutur [4].

Şah Dəniz 2 yatağı üçün digər bir iddiaçı isə Azərbaycan qazını Türkiyə ərazisindən keçərək Trans-Anadolu (TANAP) vasitəsilə Yunanıstan, daha sonra isə Albaniya və Aralıq dənizini keçərək isə İtaliyanın cənubuna çatdırılmasını nəzərdə tutan Trans-Adriatik boru xətti layihəsi idi.

Nabuko Qərb, Trans-Adriatik layihəsinin və Şah Dəniz 2 konsorsiumunun iştirakçıları arasında uzun sürən danışıqlardan və həmçinin layihə üçün önəmli olan ticarət və maliyyə imkanları, layihə planlaşdırılması, təhlükəsizlik və rəşional idarəetmə, tədricən genişlənmə imkanı və s. nüansları müzakirə olunduqdan sonra Azərbaycan tərəfi 2013-cü il iyun ayının 28-də Trans-Adriatik qaz xətti layihəsinin reallaşması üçün razılıq verdi.

Qaz boru kəmərinin təməli 2015-ci ildə Türkiyə, Azərbaycan və Gürcüstən prezidentləri tərəfindən qoyulmuş, inşaat işləri isə 2016-cı ildə başlanmışdır. Qaz dəhlizi Bakıdan başlayaraq, İtaliyanın cənubuna doğru Gürcüstən, Türkiyə, Yunanıstan və Albaniyadan keçərək demək olar, 3,5 min

km uzanacaq və "mavi yanacaq" Azərbaycandan Balkanlara və Apennin yarımadasına nəql ediləcək. Bu baxımdan, layihə çərçivəsində Cənubi Qafqaza birləşdirən və xüsusən də Bolqarıstana qaz tədarükünə imkan verəcək bağlar (iki tərəfli magistral yollar) qurmağı planlaşdırır [6].

2019-cu ildən başlayaraq, Şah Dəniz 2 yatağından hasil edilən Azərbaycan qazı Avropa bazarına çıxarılmışdır. Azərbaycan ekspertlərinin fikrincə, Şah dəniz 2 layihəsi çərçivəsində qaz istehsalının illik həcmi 16 milyard m³ olacaq ki, onun da 10 milyard m³ Avropaya, 6 milyard m³ isə Türkiyəyə göndəriləcək [10].

Neft və qaz sektorunun inkişafı ilə birgə Azərbaycan alternativ enerji mənbələri (günəş, külək, biokütlə) sahəsində də inkişafa nail olmuşdur. Proqram çərçivəsində Aİ SOCAR-a alternativ enerji mənbələrinin əldə edilməsində əlaqələndirici rolunu oynayır.

Aİ və Azərbaycan arasında əməkdaşlıq yüksələn xətlə inkişaf etməkdədir. Əsas səbəb, əlbəttə ki, Aİ-nin enerji təhlükəsizliyi siyasətidir və Azərbaycan gələcəkdə də Avropa enerji təminatı üçün başlıca tranzit ölkə olaraq qalacaqdır. Azərbaycan üçün isə bu əlaqələrin önəmi onun iqtisadiyyatı və infrastrukturunun inkişafına söykənir.

Avropaya, Avropa ailəsinə və Avropa İnstitutlarında inteqrasiya Azərbaycan üçün stratejik bir seçimdir və nəticə etibarilə Azərbaycan öhdəsinə düşən siyasəti layiqincə yerinə yetirməkdədir. Azərbaycan hökuməti Aİ ilə əməkdaşlıqda maraqlıdır və Avropa biznes adamlarının ölkəyə investisiya qoymaları üçün lazımı şərait yaratmışdır.

Bir məsələ xüsusi diqqət tələb edir. Belə ki, Azərbaycan Aİ ilə "Əməkdaşlıq sazişi"ni imzalamadı. Azərbaycan Respublikasının perspektivindən baxıldıqda, burada ikitərəfli deyil, birtərəfli şərtlər və öhdəliklər qeyd edilmişdir. Lakin Azərbaycan üçün bu yeganə səbəb deyildi. Əsas məsələ Cənubi Qafqazda sabitliyin əldə edilməsi üçün Ermənistan-Azərbaycan arasında olan münaqişənin həll edilməsi istiqamətində Aİ tərəfindən atılacaq məqsədyönlü siyasət idi. Razılıq Azərbaycan tərəfinin ədalətli tələbini özdəndə etiva etmədi. Lakin Gürcüstən və Moldovada donmuş münaqişələrin mövcudluğu qeyd edilmişdir. Azərbaycan üçün bu çox həssas bir nüans idi. Münaqişə Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə istinad edir və bizim xalqımız üçün önəmli rol oynayır. Niyə Azərbaycan ikili standartlara məruz qalmalı idi? Niyə Rusiya Ukrayna məsələsinə görə Aİ tərəfindən sanksiyalara məruz qaldığı halda, Ermənistanı bu cür sanksiyalar tətbiq olmurdu? 2020-ci ilin 27 sentyabr -10 noyabr tarixi arasında müzəffər Ali baş komandanın rəhbərliyi ilə rəşadətli Azərbaycan ordusu 30 ilə yaxın davam edən münaqişəyə öz tarixi torpaqlarını azad edərək son qoydu. İstər münaqişə zamanı, is-

tərsə də münaqişə bitdikdən sonra Aİ hər iki tərəfi silahları yerə qoymağı və problemin sülh yolu ilə həllini tələb edən bir neçə bəyanatla kifayətləndi.

Yuxarıdakı fikrin davamı kimi qeyd etmək olar ki, Aİ öz enerji təhlükəsizliyini təmin etmək üçün Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllində mühüm rol oynamalı və beynəlxalq hüququn normalarına uyğun olaraq, Azərbaycanı dəstəkləməli idi. Bunun üçün çox mühüm səbəblər vardır. Cənubi Qafqaz Aİ üçün çox mühüm strateji regiondur, bu Aİ-na Xəzər dənizi regionundan enerji ehtiyatlarına fərqli formada çıxış imkanı verən və eləcə də, tranzit rolunu oynayan enerji dəhlizidir. Nabuko, Bakı-Tiflis-Ərzurum və Trans-Qara dəniz boru xəttinin gələcəyi Cənubi Qafqazda gedən sabitlikdən asılıdır.

Artıq Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ problemi həll olunmuş, müharibə Azərbaycanın qələbəsi ilə bitmişdir. Ölkə başçısı İlham Əliyev dəfələrlə Ermənistan rəsmilərinə səslənərək, regionda sabitlik və inkişafa nail olmaq üçün onları fərqli regional və beynəlxalq layihələrdə iştiraka dəvət etmişdir. Ölkənin iqtisadi geriliyi Ermənistanda kütləvi emiqrasiya halını labüd etmişdir. Ermənistan üçün regional inkişaf erməni lobbisinin ABŞ-dən ona verdiyi dəstəkdən daha önəmli olmalıdır. Regional sabitlik və təhlükəsizlik müharibə, terror, iqtisadi gerilik, sonsuz xarici yardıma bərabər hesab oluna bilməz. Müharibənin bitməsinə baxmayaraq, Ermənistan rəsmi dairələrində revanşist qüvvələrin məntiqsiz bəyanatları regiona sabitlik deyil, gərginlik gətirməyə xidmət edir.

Aİ daxilində dövlətlər arasında müharibə zamanı münaqişəyə dair həmrəylik deyil, fikir ayrılığı və ziddiyyət olduğunun şahidi olduq. Belə ki, ermənipərəst Fransanın Ermənistana heç bir fayda kəsb etməyən dəstəyi fonunda Almaniyanın neytral və çox da müdaxiləçi mövqə göstərməməsi maraqlıdır. Bundan əlavə, Böyük Britaniyanın British Petroleum şirkətinin regional prezidenti Qeri Counzun Azərbaycan Respublikasının Baş Naziri Əli Əsədova ünvanladığı məktubda Azərbaycanın apardığı mübarizəyə dəstək nümayiş etdirməsi dolay da olsa keçmiş Aİ ölkəsinin mövqeyini bizə təqdim edir [8]. Məhz bu səbəbdən, post-müharibə dövründə Aİ-nin Azərbaycana qarşı ədalətli münasibət nümayiş etdirməyi, bitərəf mövqedən çəkilməyi enerji təhlükəsizliyinin təmini baxımından nəinki regional, eləcə də global səviyyədə faydalı ola bilər.

Ədəbiyyat Azərbaycan dilində

1. Abbasbəyli A.N. Mütəsir Dünyanın Siyasi Mənzəri. Bakı. 2008.

2. Həsənov Ə. Mütəsir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Bakı. 2005. 752 s.

İnternet materialları

3. About the EU Delegation to Azerbaijan - EEAS - European External Action Service - European Commission". *EEAS - European External Action Service*. Retrieved 2018-12-10.

4. ABOUT: NABUCCO WEST//<https://www.euractiv.com/topics/nabucco-west/>

5. Consultation: "Towards a new European Neighbourhood Policy". European Commission. Retrieved 27 May 2015"

6. Contribution of Azerbaijan to the energy security of the European Union. S.I.Azakov 2018 IOP Conf. Ser.: Mater. Sci. Eng. 459 012011 <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1757-899X/459/1/012011/pdf>

7. European Neighbourhood Policy (ENP)European External Action Service. 21 December 2016. Retrieved 7 October 2017

8. <https://nk.gov.az/az/document/4858/print/> 19 Oktyabr 2020 - 12:20

9. José Manuel Durão Barroso. President of the European Commission Statement by President Barroso following his meeting with İlham Aliyev, President of Azerbaijan//http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-11-14_en.htm?locale=en

10. TAP lays groundwork in Greece". Upstream Online. *NHST Media Group*. 19 June 2008. Retrieved 18 August 2008

11. Tonus Ozgur (2008). Turkey's future role as a transit country for Central Asia and Caspian natural gas transfer to EU: The Nabucco Project. 6th International Conference on Politics and International Affairs: Athens: Athens Institute for Education and Research. pp.9,15.